

KERESZTÉNY MAGVETŐ.

XLI. évf.

Martius—Aprilis.

2-ik füzet.

Dávid Ferencz.

(Folytatás.) *Ab 1871*

Csak Kálvin leggyilkolóbb könyve, a hírhedt *Defensio Orthodoxae Fidei**, e szent kannibálizmussal telt inquisitori remekmű, tehető e somogyi szellemű orthodox biblia mellé, mely a józan magyar észet a legesztelenebb vérszomjas rajongás örvényébe sülyesztené. A tömérdek, itt nem tárgyalható legpiszkosabb póriasságon kívül, mely e népkönyv fejedelmeknek is szánt magyarázatain visszataszítón előmlik, csak három jellemzőt hozok fel a vakbuzgó reformátor elvakult voltának kimutatására.

Kálvint csak minap is több országban hiába gyanusították azzal, hogy a jezsuiták leölését nyíltan javasolta, mert senki eddig munkáiban ennek világos bizonyosságait meg nem találta. Melius sokkalta kainabb ebben még magánál Kálvinnál is, kinek Kain volt a gúnyneve s kinek másik nevééről a leggonoszabb kutyákat nevezték el a bosszús genfiak s azokat az utcán még reá is uszították.¹ Melius felűlmulja még e legkegyetlenebb protestáns pápát is, midőn az országban még csak alig megjelent jezsuitákat is a legálnokabb módon kiírtatná a többi szerzetessel egyetemben, a magyar urak törökkimélő fegyvereivel. Ily pogány keresztyén eljárásra oktat „Az első királi könyv“ XVIII. részéhez adott orthodox kegyességgel telt magyarázataiban :

„Az Achabnak ötödfél száz papjai voltak. Jezabelnek, a feleségének is négyszáz *baráti* voltak. Ezek olyan Sodomita testi-lelki paráznák voltak, mint *most a jesuiták, a barátok és misetokok*. Az erdőkbé *Clastromot* csináltak, ott bálványoztak“ . . .

„Vádjátok le a Baal papjait! Miként Illyés levágatja a kösséggel a Baal papjait: *most is fejedelmek vádjátok le a Baal misésző, parázna papjait!* Eltörtették az Prophéták a bálványokat, az oltárokat az kösséggel, a fejedelemmel, mint az Moses, Josaphat, Asa. *Hát ti is azt mielljétek!*

¹ Révész, Kálvin élete, 145. Szász Károly kitünő jellemzése Kálvinról. Budapesti Szemle XVII. 243.

Nem jámbor hát az, akki azt mondgya, hogy a *praedikátornak* nem szabad a fejedelemmel, a kösséggel megöletni az gonosztvöket“. (Fol. 171.)

Van ott még sok, ennél keresztyénebb tanítás is, mit talán egy szent Torquemada sem mert volna ily nyilt kegyetlenséggel megvallani e neki legezudarabb világ előtt. A régi keresztyén theológiában sok helyen ott kísért naiv ámitás gyanánt a „pia fraus“, a kegyes ezélből elkövetett csalás s a legendák nagy része e zavaros forrásból ered, e hamis alapon épült. Az újabb korban kétszáz évig a jezsuiták képviselték leghivebben a katholicus egyház e középkori szellemét s méltán foghatták rájuk sokféle szenteskedésökért a pia fraus ismeretes elvét: „a ezé szentesíti az eszközöket“. Ám csak nagyon ritkán, mintegy elvétve, lehet találni nagyszámú irodalmi műveikben ide való világos vonatkozásokat, pedig több ízben díjat is tűztek ki a felfedezők részére. Meliusnál nincs szükség sem díjazásra, sem ily felfedező kutatásra. Legtöbbit mond ő e kálvini kegyességű, őszinte kitérésében:

„Magyarok! azért iratta meg Isten e vétkeket, hogy ti eltávoztassátok. Ha nem miéletek, el nem hányjátok a ... elastromokat, buesus átkozott helyeket, a misét, az barátokkal, apáczákkal együtt: *Elveszít az Isten!*“ „Szegény tótok (lutheránusok), ráczok (görög-keletiek), pápisták ilyen büvösök-bájjosok (értsd: bálványozók) vagytok: *Isten elveszt ezekért!* Deut. 18. Levit. 19. 20“ ... „Jehu a *bálványimádás színe alatt* begyűtteti a Baal papjait és levágatja. Ó keresztyén fejedelmek! bezzeg jó volna tinektek is már egyszer a Baal pápista, pogán, bálványozó papjait és barátit begyűttenetek: vágatnátok le, mint az Illyés! *Jó volna most is ilyen álnokságos haszonnal* (más szóval: finis sanctificat!...) eselekednetek ti fejedelmek a Baal papjai ellen! Mind ezt a dolgot penig a Jehu miéle *hasznos álnokságba*“. (Samuel és királyok két könyve 219., 205. 1.)

Az ily „istenes csalárdság és üdvösséges álnokság“ haszonnal Kálvinnál is megvan, a ki mesterétől, Macchiavellitől tanulta. (Institutio III. kv. V. I.)

A harmadik igen jellemző részlet, mit a sok hasonlóból itt bemutatunk, Melius itélő tehetségének gyerekes voltát, a józan észnek majdnem teljes hiányát tanúsítja. A bajtárs iránt udvariaskodó Melius kiméletlenül megrójjá az öreg Oláh Miklós érseket, a Hunyadiak tudós vérrokonát, amiért magáról egy pillanatra megfeledkezvén, egy nyájából megszökött báránykát felszentelt bérmáló kezével egyszer, csak egy ízben, arczul legyintett. Az I. Király könyve XXII. részében szintén így jár el egy hamis próféta Achab király előtt is. Ám a szemes

Melius itt már csak a saját érdekében is nem tartja a bibliai példát követésre valónak. Ily elítéléssel nyilatkozik tehát e helyen a jámbor érsek hibájáról:

„Igy most is a Baal papjai, érsekek, pisekek, kegyetlen hitlen pogán fejedelmek, arczul verik a Jehova igazmondó praedikátorit, mint Érsek Huszár Gált, az igaz Prophetát“. (180. lev.)

Nemsokára azonban ugyancsak e biblia tekintélyére hivatkozik, mikor az érseknek igazán mérné ki megérdemlett jutalmát. E reá nézve kiválóan fontos, sőt legsúlyosabb hely közlésénél már négy verssel előbb mintegy intőleg felszólal:

„Lássátok, Josiás mindent úgy rontat az ördögébe, hogy a bibliából és az Isten emberitül ért: *ti is hát azt mielljétek!*“

Ugyane rész 20. versében Josiás királyról a szentírás ezt beszéli el a Melius fordításában:

„És mintegy véres áldozatokat, ugyan levágatá minden papjait a bordélyoknak (értsd: klastromoknak), s az oltárokon megáldozá és az oltáron holt ember tetemít égeték“. (2 Király könyve, XXIII. fejezet.)

E vers értelmezéseként nyomban ezt a kegyes magyarázatot állítja fel „az igaz propheta“ Melius:

„Josias mind levágatja az Baal papjait. Ur Isten! bezzeg jó volna, ha az Ur erre gerjesztene egy jámbor Josiást, aki a kövér, szegén ember vérével, ország jüvedelmével hizlalt pilises pápákat, cardinalokat, *Érsekeket*, püspököket, Barátokat, apáczákat megáldoznája!“ (Fol. 233.)

A fölsoroltak után mindenki tisztában lehet azzal az orthodox szentséggel, mellyel a híres magyar Kálvin buzgólkodása, az előtte lebegő nagy genfi példáktól elvakulva, az ő szerető hiveit az égi és földi boldogulásra egyaránt nagy kegyes gonddal elkészítgette.

A debreczeni prófétától, „az Isten szájából“ (mint szokta káromlón mondani), hirdetett vészes tanok sokkal gyorsabban elharapóztak, mint ma vélnők, azokban a villongós nehéz időkben. Nem csak írásba foglalta, szóval még hathatósabban elterjesztette Melius őket. Lángra is lobbantotta itt-ott az urakat, máshol csak az éhes, falánk csöcseléket. 1565 közepén, midőn János Zsigmond a német király ellen indult, „alighogy kihúzza lábait Gyulafehérvárról“, — Pokoly szép előadása szerint — a nép azonnal a székesegyházra támad, összetöri annak régi drágaszép ékítéseit s kiűzi a városból az összes katolikus papokat.¹

¹ Teljesen a Melius tanítása szerint: „Nosza ti is *szegény pórok!* rontsátok az ördögöt, az Baal házát, templomát, oltárát, minden szerszámát; |

Mikor útjában a fejedelem Nagyváradra ér, a „kálvinista nép“, mint Pokoly mondja, vak rajongásában csaknem az ő ura szemei előtt rohanja meg Szent László fényes siremlékeit és pompás márvány templomát. A haragra gyűlt fejedelem lóra kap és katonáinak élén maga veri szét az „elkeresztyénült“ csőcseléket. Országszerte fölújultak e vandal jelenetek mindazon helyeken, a hol Kálvin hamis, gonosz tudománya romboló erejét a jók elhíttetésével és a józan ész elfojtásával megmutathatta.

Melius már 1565-ben így nyilvánítja jóváhagyását e barbár dúlásokért:

„Most is így cselekedik az Isten. Im igen hasogatja a misét, oltárt, templomot. Sok helyen a disznók, az bikák, lovak délleznek és misét faragnak benne s mégsem hiszitek, hogy az Isten ellen vagyon a pápa hiti“. (Az első királi könyv. XIII. Föl. 158.)

Még ez sem volt neki elég! A rá következő 1566 áprilisi országgyűlésen a Melius föllovalt nemesei is végre szóhoz jutottak s legott tette váltják be prófétájuk biztató ígését: egyetlen ádáz artikulussal kisöprik az országból a római egyház megmaradt „szemetét“, fölszentelt papságát; s a következő országgyűlésen hasonló sorssal fenyegetik meg a legújabb hitnek csak két év óta elismert böles törvényhozói az erdélyi legrégebb keresztény vallásnak, a görög hitnek jámbor, tudatlan egyházi férfait is, ha újabb irányt nem akarnak követni, a kálvinista papság és nemesség keresztényebb orthodox hitéhez jobban hozzá illendőt.

„Mindezek az evangéliumnak a czégére alatt történtek“, mondja legújabban nem a legjobb magyarsággal Pokolynek, „a lelkiismereti szabadság jelszavának a megcsúfolására“. „Igaz ugyan“, — állítja tovább megkönnyebbülten — „hogy Erdélyben nyoma sines a gályák borzalmainak“. (Ebben az egyben teljesen igaza van: mi nekünk valóban sohasem voltak spanyol rabgályáink, sőt még csak lovas tengerészeink sem, pedig Melius s utána Geleji Katona István az orthodoxia javára hasznát vehette volna még azoknak is.) Azután a mosakodó történetíró a párton kívül álló János Zsigmondra függeszti bírói tekintetét, ki sanda gyanúja szerint a nemességgel és néppel egyetemben

mert látjátok, hogy az hitlen urak nem mívelik“. (Samuel és királyok két könyve. 208.)

„a felekezeti szenvedélyek izzó tűzében égett.¹ Végre kimondja ingatag, gyarló ítéletét: „*Valami ellenállhatatlan erő* ragadta magával az egész társadalmat, hogy a római katholicismust teljesen eltíporja“.¹ De hogy ezt az „ellenállhatatlan erőt“ honnan fújta ide a nyugati szél, arról egy szót sem olvashatunk tőle. És ennyi üres frázis elég a debreczeni történetíróknak az igazság elismerése helyett, az őszinte bevallás elkerülésére.

Ugyane történettudóstól más helyen arról értesülünk, hogy az 1566-ban Váradon „Czeglédi György úr házában“ Meliustól és társaitól „kijavított“ heidelbergi káté is (a református egyház hivatalos katekizmusa) szintén a római katholicismus elleni izzó gyűlöletet szította. (I. 194—195.)

Tehát éppen úgy, mint a Melius többi, nem annyira hivatalos könyvei, sőt még az 1562-ben kiadott „debreczeni hitvallás“ is.² Az 1566. évi gyulafehérvári vita alkalmával pedig, mikor már a váradi káptalant is kiigazították innen az országból Kálvin követői, az Erdélybe ellátogató próféta nagyobb adományt is nyer a fejedelemtől egy néhány hű tanácsos úr legalázatosabb kérésére.³ A szent zsákmányból tehát, mely a kiűzöttek vagyonából elég bőven maradt, Melius is megkapta az urak pártfogó figyelméből a maga kiérdemelt részceskéjét.

Mindezekből az a levonható tanulság, hogy a kath. egyház üldözése 1565 és a klerus kiűzése 1566-ban csakis a kálvinisták s főképp Meliusnak érdeme. Az 1565-ben már fölvilá-

¹ U.-o. I. 173—5.

² „A zsinatok azt parancsolják, hogy a fejedelmek töröljék el a bálványokat, a parázna misegyártókat, az Antikrisztus gonosz tiszteletmódját“. (Lásd Kiss Áron, M. ref. zsinatok végzései. 176.) 1563-ban kiadott prédikációiban a bibliára így hivatkozik: „Bezzeg a bűnöst, harag edényét, hitlent, mint hamis tudományut, *Pápistát*, tolvajt, a fejedelemmel meg is ölehetjük. Róm. 13. 1 Cor. 5. Mat. 7.“ (Vvv. lev.)

³ Már 1565-ben sok helyen kifejezi Melius bibliamagyarázataiban erre vonatkozó kívánatát. Jellemző ez: „Az egyház *szőlőjét*, jövedelmét elveszed. Oskolát, tanítókat abból nem tartasz. Az Szentírás nyomtatására, az Isten tisztességére, *Istennek az Istenéből* (ő volna ez?) nem adsz. De elké tőled a sáfárság! Lucae. 14. 15. 16.“ (Az két Samuel könyve. Fol. 116.)

1566 ápr. 29.-én kielégítik kegyes követelését. Házat és szőlőt kap, „ut ipse Typographiae in usum Ecclesiae *melius* consulere posset“. Ez adomány is szépen igazolja Pokoly szerint a trinitáriusok ekkorbéli sikerét. (I. 192.)

gosultabb Dávid Ferencznek semmi legkisebb része sem volt e kegyetlen üldözésben.

VII.

A jobb útra tért Dávid új iránya. Az első unitárius zsinat és Melius gyilkos válasza.

Dávid Ferencz az 1564. évi kettős diadal után csöndes tanulmányokba mélyedt s ezen kívül családjá, egyháza és a kolozsvári iskola foglalták el minden idejét. Mint a fejedelem udvari papjának, Gyulafehérvárt is gyakran meg kellett fordulnia, de országos ügyekbe nem igen avatkozott. A Debreczen felől most hatalmasan fúvó idegen szél s az ennek fagyos lehelletére fakadt türelmetlenség nem férhetett össze az ő szabadsághajtó lelkületével. Melius különös mesterkedései láttán, a tanítványról a mesterre fordította kutató tekintetét s most már Kálvin rideg rendszerének ijesztő tökéletlenségei is mindinkább föltűnede~~tek~~tek előtte.¹

Blandrata barátsága nyitott neki utat az őt elfogó kétségéből való kiszabadulásra és valamivel boldogabb reménykedésre. Ismerte már a Kálvin nagy *Institutiójának* utolsó, Servet tanaival viaskodó legteljesebb kiadását. (Genf, 1559.) Most Blandrata Servet Restitutióját (műveiben később föl is használta) adja Dávid kezébe, e ritka művet, melyből egy sokáig rejtgetett példány Londonban ajándékképpen jutott egyik tanulónk kezébe s József császár érdeklődése folytán ma már a bécsi udvari könyvtár legnagyobb ritkasága.

Kálvin, Servet és az olasz renaissance tudósai nyomán (mind meg voltak ezek Blandrata² könyvtárában is) behatóan tanulmányozhatta Dávid a vallás-eszmék legújabb fejlődését. Reá jött, hogy nemcsak Luther és Melanchton, hanem maga a nagy Kálvin is megállott a hitjavítás terén — fele útjában. Észrevette, hogy a keresztényi fölvilágosodásnak végtelen térmezeje nyílik e szorosan zárt, orthodox rendszerek szűk korlátain kívül is. A tanulni vágyó és szabadságszerető, merész

¹ Kálvin 1554/9-ben Servet megégetése után vette föl műveibe leggyilkolobb nézeteit.

² Végrendeletében egyik tudós barátjára, Kovácsózi Farkasra hagyta őket,

Dávid mihamar túlment az első reformátorok habozó és félénk megállapodásain s a józan ész pislogó mécsét, melyet Kálvin nagy elméje csak a minap meggyújtott, lelkének forrongó lelkesedésével napvilágként lángoló szövétnekké gerjesztette. A kis Erdély e lángeszű fia bírálni kezdte lelkében a tovább haladni nem tudó, sőt már-már hanyatlással fenyegető külföldi protestantismust és beállt merész új irányával újabb úttörőnek, — a protestánsok protestánsának.

A Luthertől átvett, merőben pápás szentháromságra esett először behatón vizsgáló tekintete, „amiről a biblia egyetlen szóval sem nyilatkozik“.¹ A keresztséget Luther, az úrvacsorát Kálvin immár részben reformálta. A hit fundamentumának, az atya, fiú és szentlélekről szóló tudománynak megtisztítása volt még csak hátra.² Dávid a tisztításhoz úgy lát hozzá először, hogy az akkori általános közhittel szembe szállva, kétségbe vonta a háromság harmadik személyének isten voltát s a szent lelket csak az atyától és fiútól származtatta.

Ez volt a legelső lépés a nem épen távol feltűnő teljes unitarizmus felé. Eleinte csak magán körben nyilváníthatta merész vélekedését. Amint új hívőkre lelt, mind hangosabb lett meggyőződése. Legelőbb Basilius István és Egri Lukács, a leg-tudósabb kolozsvári lelkészek lesznek hű tanítványai. Azután Szegedi Lajos, Zoványi szerint volt bécsi egyetemi tanár és Sztárai Miklós tordai pap s korában elismert költő.

Egri Lukács már 1565 elején eltávozik egészségi okokból hazájába. Ott is fentartja az összeköttetést Kolozsvárral s szél-tében hirdeti a háromságigazító elveket. Nagy feltűnést kelt vele az egész felföldön s 1566 jan. 22.-én már megtartják ellene a Károli Radics Gáspárok a gönczi vegyes zsinatot, de eredménytelenül. Egri Lukácsot Egerről Ungvárra hívják, esperesnek választják az ungi egyházmegyében s új hívei számosan az új hit vallója mellé csatlakoznak.

Dávid Ferencznek itt Kolozsvárt a Kálvinhitű szász papok és saját magyar iskolaigazgatóiban akadtak először legélénkebb ellenmondói. Ez ifjú tudósok, 1565-ben Szikszai Fabricius Balázs, 1566-ban Károlyi Péter, nem vehették be a Wittenbergben soha

¹ Pokoly elismerése i. m. I. 184. Kálvin is, Luther is elismerte már negyedfél száz évvel ezelőtt.

² U.-o. 205,

nem hallott tudományt semmi lette képen. Inkább elhagyták az egész Erdélyt úgy, hogy a kollegiumi igazgatást magának a püspöknek kellett 1567 elején átvennie. Az öreg Heltainak sem volt már kedvére való semmi legkisebb újítás sem. Az ő nyílt ellenkezésére Dávid elesett a nyomtató sajtótól s ezzel egy időre a nyilvánosságtól is. De azért mihamar megtudták mind Debreczenben, mind a felső Tisza vidékén — még a tavaszi szél is azt fujdogálta: „Kolozsváron kitojta a vipera, mint skorpiótojást“, Ariusnak tiltott tudományát. Amde azért semmit sem tudtak orthodox atyánkfiai tenni ellene.¹

Csak Melius volt tisztában ilyen kényes helyzetekben is az ő kálvini teendőivel. Már 1564-ben elfordult Dávidtól. Nem volt többé szüksége reá. Útjában látta őt és irigyelte is szerencsését. „Igen drága volt a szent királyoknak a böles ember. (Itt magát is értené.) Most nyalka, hizelkedő kedves.“ (1 Kir. kve. 132 l.) Így nyilatkozik barátjáról már 1564-ben.

Most nem Debreczen földesurához, mint Aran Tamás idejében, hanem magához a fejedelemhez folyamodott, tartsanak zsinatot „eretnek“ kollegája ellen. Hamarosan pad alá vetette az új magyar bibliát és nyomban szakított a hivságos világi politikával is. Egész figyelme Erdélyre fordult, mert jól tudta, honnan jó most reá a nagyobb veszedelem.

1566 ápr. havában jó maga is elnéz Erdélybe. Megjelenik a tordai országgyűlésen, melynek határozataiban a kath. klerus kitiltása meggyőzően bizonyítja az ő lelkes jelenlétét. A jóval szerényebb udvari papnak nem sok szava lehetett ebben az aggodalmas időben. János Zsigmond, Melius kérésére, csakhamar Gyula-Fehérvárra szólította össze az országos zsinatot, mely tekintélyével döntson a „kolozsvári vallás“ újabb megújítása kérdésében. A zsinaton megjelentek, Melius felhívására és segélyére, a magyarországi papok; de ott volt Dávid mellett Blandrata is, ki már egy izben bebizonyította Meliusék előtt Nagyenyeden, hogy ő kitűnően ért a zsinatok rendezéséhez. A zsinaton a fejedelem is megjelent, már csak azért is, hogy Dávid Ferenczet, az ő kedvelt udvari papját ily díszes gyülekezetben meghallgassa.

¹ Vesd össze Pokoly elbeszélésével, i. m. I. 184 - 190. l. Kiss Áron a XIX. században szebben és több elismeréssel nyilatkozott a feltűnt unitárius mozgalomról:

„Már ismét új, még magasabbra törő vallási mozgalom előjelei mutatkoznak az egyház területén“. (M. ref. zsinatok végzései. 437.)

Öt napig tartott e nagy zsinat tudós mérközése. A vitakozás végén abban egyeztek meg az ellenfelek, hogy ne használjon ezután egyik fél sem a szentháromságról oly tudakos theologiai kitételeket, melyek nincsenek meg a bibliában. Így határoztak néhány évvel azelőtt a lengyelek is a pincovi országos zsinaton s nem minden lelki haszon nélkül. A máskor felettébb ravasz, körültekintő, most naiv Melius bízott a tudós és hatalmas Blandratában és beleegyezett a neki könnyűnek tetsző feltételbe; de csakhamar meg kellett szegniök a kötött egyezséget és visszatérni a szorult modern helyzetből a biztosabb orthodox álláspontra. — „Az egy lényeg és 3 személy — így jegyzi meg Balogh Ferencz — sarkalatos alkotó része a háromság tanának; e nélkül unitáriusságba jutottak volna azonnal.“ (M. prot. egyház tört. 112.) De azt elmulasztja fölemlíteni, hogy sem a lényeg, sem a személy nincs meg a bibliában.

Az új állásponttól nem használhatták volna a külföldi theologusok érveit sem. Pedig arra ugyancsak égető szükségök volt, mert biztosabban csak a sokszor használt s így már jól kipróbált katolikus puskaporral lövöldözhetnek.¹ Vitáikban ugyanis nem egyszer hivatkoztak az egyházi atyákra s a régi zsinatok kath. határozataira. Bár ezek oly régen mitsem tudtak az ily későn is bennök bizakodó eretnek kálvinistákról.

Dávid Ferencz az ápr. 28-án bevégzett gyulafehérvári zsinat után három hét múlva újabb zsinatra gyűjti össze magyar papjait Marosvásárhelyre. Itt megerősítik az előbbi zsinaton elért fontos eredményeket s elhatározták a heidelbergi káté megigazított kiadását. Az újra igazítást Váradon, Czeglédi György házában, a fejedelem megbízásából Melius tábornokara,² a kiadást a kolozsvári ó-várban Heltai végzi „a királyi felség beleegyezése és akaratából“.³

Dávid Ferencz nem volt egészen megelégedve a két felemás zsinat eredményével; nem is állt ő meg azok kivánt álláspontján. Egy harmadik „zsinatoeskát“ hivat össze Blandratával

¹ Már az 1570-beli „Debreczeni Disputatio“ is elismerteti Czeglédi Györggyel: „Amint eszembe veszem, pusztá tegzet kötöttünk oldalunkra és nyíl nélkül való idegből akarunk lövöldözni“.

² Váradon természetesen megsemmisítették az imént hódított, frissen termő barátok szőlőjét is.

³ Pokoly: I. 194.

együtt 1567 elején Tordára s itt, az első unitárius zsinaton eltérnek a külföldi selejtes német és francia kátéktól, elhagyják azokat s mindnyájan egy szívvel-lélekkel az apostoli hitvallás mellé állanak. Igazán s jól mondja erről Pokoly: e hitvallás lényege az, hogy az egy Isten csupán csak az atya. (Tehát a fiú már nem az egy Isten. A szentlélek pedig... még Istennek sem tekinthető.)¹

E művelődéstörténeti tekintetben korszakos nyilatkozat, az emberi találmányoktól az evangéliumhoz való üdvösséges visszatérés, a tordai Mátyás-kori nagytemplomban történt 1567-ben febr. 13-án.

Pokoly és Kiss Áron Melius után határozzák meg így e fontos időpontot. A régi egyháztörténeti források márc. 15-ről szólnak. Ám legyen a Pokolyaknak itt igazuk, mert különben miből magyarázhatnák ki a debreczeni zsinat „erőteljes, de erőszakos állásfoglalását“, mely a tordai zsinattal csaknem egy időben történt?

Az erdélyi újabb confessióról Pokoly még ezeket vallja:

„Benne még most is bujkál a valódi (!) gondolat a fiú istenségére nézve, de már a szentlélekről határozott véleményt mond. És ezzel a módszerrel, a legnagyobb valószínűség szerint, egész észrevétlenül átvitték volna az erdélyi református egyházat az unitárizmusra, ha időközben (?) a magyarországi (értsd: Meliuspárti) lelkészek szeme meg nem akad a dolgon és a tordai zsinat után fél hónap (?) mulva tartott debreczeni zsinat közbe nem lép.“ (I. 199. 1.)

S ezen a közbelépő zsinaton már febr. 24-én (tehát a tordai után csak tíz nap mulva!) ott menydörög az okos Melius „a Servet vargájának“ bolond bölesesége ellen. (I. 200. 1.)² S a Meliustól vezetett egyezségtörő alföldi gyülekezett, fogadásuk ellenére, most már a második helvét hitvallásra, a genfi confessióra lép, hogy süppedő lábuk alatt a talaj még jobban meg ne inogjon; és a zsinati hármasként munkálattal, mit fél év mulva Melius nyomtatva kiad, magából a kereszténység köréből lépnek ki ez elszilajult alföldi hithűsök, kiknek itt hozott eretnekező, emberégető és kövező kánonjait egy kannibál sem olvashatná tetszés nélkül...

¹ U. o. 199.

² Kutjának is nevezgeti, mint Kálvin Servetet. Dávid feleletében eb-böleseségnek nevezi a Melius tudományát. (Canina sapientia.)

Kálvin e leghivebb magyar apostola felülmúlja ismét magát a nagy Kálvint, sőt még a legnagyobb törvényalkotó Mózes is a büntetések embertelen vad és kegyetlen kiszabásában. Beteges képzelete alig tud valami oly vétket találni, melyet vasra vagy tűzre ne kárhozzatna. (Lásd LV. LVII. LXXVIII. stb. kánont.) Mint elébb magyar bibliájában, most sem győzi a jámbor fejedelmet, a hatóságot, bírákat szidalmakkal feddeni azért, mert a büntetéseknél magyar törvények alkalmazásával járnak el s nem az ó-testamentom rég eltörölt rendeletei szerint. (V. ö. az LVI. LXXIII. kánont.)

A múlt évben nagyranőtt próféta most le akarja hasznosan aratni, amit azelőtti évben bibliája levelein gondosan elhintegetett:

„A szentírás az *egyetértést megháborító* eretnekeket *megköveztetni parancsolja*, miként Illyés megölette a Baal papjait, *mivel nem akartak engedelmeskedni.*“ (V. kánon.) „Halálos bűnösök, kiket az egyházból ki kell vetni, a hatóságoknak pedig a *fegyver hatalmával megöletni*, a minők Sabellius, Servet, Arius, P'hotinus követői, akik — *az igaz háromságot tagadják.*“ (LXIV.)

Érdekes-e kánonnak megokolása: „Azt parancsolja az Ur, hogy az istenkáromlókat *meg kell kövezni.* 3 Mózes 24. Minden eretnek istenkáromló, tehát *meg kell őket ölni.* Az apostol is azt parancsolja, hogy az eretnekeket egy vagy két megintés után *el kell kerülni.* Tit. 3. 2. Tim. 3. 4.“

Itt kiesik véletlenül Melius a Mózesi hangulat költésből s az orthodox szenteskedés angyalbőré alól kitűnik új haszonra leső uralomvágya, mert az apostoltól átvett ellenmondó hivatkozás minden pokoli mesterkedését élesen megvilágítja. Még különösebben elszólja magát, mikor bevezetésül saját papjaitak, kik pedig a kánonok megalkotásánál a más hitűek ellen véle együtt s egy értelemben dühöngtek, most ily híven találó szégyentükröt állít elvakúlt lelki szemeik elé:

„Meg van írva: *Szükség, hogy legyenek szakadások, szükség, hogy bekövetkezzenek a botránkozások.* (Mát. 18. Luk. 17.) Tehát minden egyházi szolgáltnak és híveknek vigyázni, tanulni és a gyümöleshozásban szorgalmasnak kell lenni. Le kell nekik győzniök az ördögöt, a bűnöket, a Krisztus fegyverzetében, a Szentlélek segélyével, az igaz tudomány által. Mert a Kisztnus *nem a harcolónak, hanem a győzőnek* ítéli oda a jutalmat. De

haj, sokan a pásztorok közül tunya heverésben, gyönyörök közt élnek, nem vizsgálják az írásokat . . . nem olvassák a bibliát és nem is tanulnak. Nem képesek legyőzni az eretnekeket az igaz tudomány által, hanem mindjárt közvetlenül a fejedelmek fegyvereivel akarnak megfelelni elleneiknek; *mert mámor és részegeskedés által elnehezítve elbutultak.*¹ (Kiss M. ref. zsinatok. 562.)

„Már ezt a nap sem állhatja!“, mondhatnók ezekre a régi ref. énekkel. Valódi pogány Krisztus volna ez a Melius Krisztusa, aki nem a jó ügyért harczolóknak, hanem a bármi módon is győzőnek adná oda a mennyei jutalmat. Egészen a középkor legsötétebb szelleme szerint: merőben a szerencsét tartja a legjobb igazságosztónak. De ennél is pokolibb része az igaz kereszténységtől balogirányban elhajtott pogány kánonoknak a LXIV. eretnekirtó kánon befejezése, hol Melius az ő legalantabb járó gondolkozásával kodifikálja a kálvinista jezsuiták részére a még boldogító kegyes képmutatást is. E kis részlet azt bizonyítja, hogy az eddig néma gyülekezetből a hatalmaskodónak ellenmondói is támadtak, akik Szent Ágostonra hivatkoztak.

„Amit némelyek ellenvetnek, hogy a konkolyt nem kell összegyűjteni: az a színmutatókról, polyváról, a rossz halakról szól, melyek a hálóban a jó halakkal összevegyültek; azaz, *akiknek bűneik elfedezve vannak, nem nyilván istenkáromlók, eretnekek, gyilkosok, paráznák, hanem a búza közt lappanganak: ezeket tiltja meg kiirtatni!* Mert a színmutatók, gonoszok többen vannak, mint a választottak. Ha ezeket mind megölnék, *az egész világot* el kellene törölni! Tehát a konkolyokat, melyek

¹ E jellemző durva kifakadás arra mutat, hogy a szintén borissza Melius Kálvint utánzó törvényalkotásában minden áron ki akarta emelni magát tudósabb társai közül, mint Kálvin is tette, ki még halálos ágyán is magát egyedülvalónak s az Isten fogadott fiának vallotta. Czeglédi György, Szegedi Gergely és Lőrincz legalább is annyit, Thuri Pál jóval többet tudott Meliusnál s emberségre nézve többet értek a magát nagyra tartó, de csak Kálvint majmoló profétánál.

Itt azt a gyanút sem hallgatjuk el: Melius az elfogyasztott váradi termésért, a pocsékká tett új borért haragudhatott meg olyan nagyon; a sok üres hordó láttára, mit a „házi zsinat“ vendégpapjai, a házigazda lelkesedését ügyesen felhasználva, a kath. kleruson vett diadal emlékünnepe hátrahagytak.

még most a fűben vannak, nem kell kiírtani; hanem mikor megérnek, a gonosz eretnekek bűnei kivilágosodnak, parancsolja az Ur őket megöletni, láb alól eltétetni, hogy ne éljenek. 2 Móz. 22. 23. 5 Móz. 17. 18. 3 Móz. 19. 20.¹

Melius Kálvint követi mindezekben, ki a Szent Ágoston-tól tanult rabszolgáknak való elővégtet tanát az ellenmondók teljes kiírtásával akarta meggyökereztetni s urvacsora magyarázattal kezdett vallását legméltóbban az eretnekek gyásztorával juttatta tökéletességre. Kálvin utódával, a fajtalan Bézával is kezdet fog itt Melius, ki szerint ördögi hitágazat volna a lelkiismeret szabadsága. Mind a hárman a „pokolból hozták fel a dögleletes tudományt“, hogy Servetet becsmérő saját ördögies kifejezéseket a nép számára írt hitvallásukból idézzük. E szép barátkozást tekintve, ne csodálkozzunk a beteges Melius őszinte elismerésén, bibliája ajánlásában: „E világ mosléki, szemeti vagyunk.“² Így nyilatkozik a II. caput magyarázatában is, hol a ganéjból moslék létére a fejedelmek közé a Christus társává szegődik s örök országot adat Istentől magának. (Kálvintól eltanult orthodox káromlások.)

Ám Pokoly történetírónk szerint e pogány kegyetlenségű munkálattal, mit először Genf viperái tojtak világra, hogy azután az alföld meleg homokjában kikölthessék, vetette meg a törökök közül kikerült egyházalkotó „a magyarországi ref. egyház szervezetének alapjait, századokra kiterjedőleg megszilárdítva“. E szép nagymondás felvilágosítására, 1881-re egyszerűen csak rámutatva, mi csak annyit felelhetünk: a két év előtti, katolikust, lutheránust és görög-keletit oly készségesen kiírtogatni kész magyar bibliába még akkor nem juthattak be a később feltűnt „arianus“ eretnekek; megadja most azoknak

¹ Lásd Kiss Áron fordításában: Magyar ref. zsinatok végzései. 598. 599. V. ö. Calvin, Institutio. Molnár ford. IV. köt. XII. 11.

² Jól talál ide az 1 Sámuel könyve 12. levelén található bölcs megjegyzése: „Isten gyakorta erővel is igazat mondat.“ A Servet nemes hitelveit gyalázó rágalom még az 1855-ben nyomtatott debreczeni helvét confessióban is feltalálható. A Kálvin és Melius lelkületét már a gyermekek lelkébe beoltogatták. Ez orthodox feltogást a hitvallásokból Révész Imre hagyatta el, aki a Kálvin praedestinációját is társaival együtt elvetette; bárha magát orthodoxnak tartotta. A „kálvinista“ név és „helvéthitvallású“ elnevezés csak Révész kidölte után 1881-ben került a debreczeni zsinatok elavult régiségekben gazdag lomtárába.

Melius új, debreczeni kánonaiban magyarán, pogány szíve teljes készségéből a magokét — még a biblián kívül is.

Hasonló keresztyénies túlzással folytatja Pokoly e most még csak dióhéjba szorúlt s csak sokkal később kitört orthodox vihar leírását. „De Blandratáék sem ültek *ölbedugott* kezekkel. Jól tudták, hogy ha már a tordai zsinaton elvetették a kockát, most *ki kell állani életre-halálra*.“¹ Értsd életre-halálra a keresztyén Melius ellen — az „apostoli hitvallás“ védelmére. Ily pogány hang lengi által „az erdélyi ev. ref. egyházkerület állandó igazgató-tanácsától“ megbízott hivatalos egyháztörténelmet.

Míntha a Melius halála óta eltelt 333 esztendő sem lett volna még elég a Kiss Áron beismerő szavaiként: „az utódok oly szükséges tanúságára!“²

VIII.

A debreczeni zsinat hatása. A gyulafehérvári nagy vita és Kolozsvár áttérése.

A mint a debreczeni zsinat vérszomjas törvényeit 1567 közepén hitelesen megtudták, Heltai és Amicinus Titus kolozsvári ref. lelkészek azonnal lemondtak a kelletlen átkos szövetségről s visszavonultak az oly fanyar gyümölcsöt termő Kálvin-hit további hirdetésétől. A kolozsvári szász főbíró a harmadik szász prédikátort is nagynehezen tudta megtartani állásában. Talán csak az, hogy Erdély részéről senki sem vett részt azon a Rómába beillő pápás zsinaton,³ csak ennek kibékítő tudata teremtett egy időre a közfelháborodásban némi mérsékletet. Dávid, hogy a forrongó visszahatást lecsillapítsa, szellemi téren felelt a kövel-tűzzel és szent szitkokkal fenyegető barbár törvényhozóknak. Az 1567 őszén Gyulafehérvárt kiadott „Refutatio

¹ Pokoly, Az erdélyi ev. ref. egyház tört. I. 198. 201.

² Melius utóda, Kiss Áron, ily határozott, őszinte hangon ítéli el a csengeri zsinatnak a debreczeni zsinat példájára hozott eretnekírtó határozatait. E zsinatnak is a kegyes Melius volt a prófétája. Lásd Kiss Áron, A Szatmármegyében tartott négy első prot. zsinat végzéseit. 64. l.

³ Pokoly szerint „a debreczeni zsinat lefolyásáról nincsenek adataink“. (I. 200.) Jakab Elek szerint jelen voltak Károli Péter és Skarica is, kik 1566 végén hagyták el a kolozsvári főiskolát. Talán e két menekült tájékoztatta tetszése szerint hífeleit az erdélyi dolgokról.

Scripti Melii“ első terméke az erdélyi unitárius irodalomnak. Nemes hangjával magasan kiemelkedik a korabeli egyházi művek közül, a mit újabban maga Pokoly, az erdélyi ref. egyházkerület hivatalos történetírója is felismer:

„De már itten ki kell emelnünk egy vonást, a mely az unitáriusok harezmodorát előnyösen jellemzi és a mely ebben a műben jelentkezik először. Ez a modornak a nyugodtsága és a türelemnek a hangoztatása. Míg Meliusnak minden írata *a szenvedély legerősebb kifakadásai*val van telve, míg ellenfeleit *folyton büntetné, égetné, kövezné*: addig az unitárius művek állandóan azt hangsúlyozzák, hogy *a hit kérdésében mellőzni kell minden erőszakot*, Istenre bízván az ügyet, ki az ő ígéje által úgy is elvégzi azt, a mit választottai számára üdvösségesnek tart“. (I. 203. l.)

Ugyanazon gyulafehérvári királyi sajtón még két magyar munkát ad ki 1567-ben Dávid Ferencz, hogy a debreczeni hármas magyar-latin munkálatnak minden tekintetben megfeleljen. E munkáiban is, Pokoly szerint: „egész határozottan tanította, hogy az evangelium terjedése, a Krisztus országának előkészítése végett *nincs szükség fegyverre, nincs erőszakra*, mert *a hit Istennek ajándéka*“. (U.-o. I. 207. l.)

Nem csoda ezek után, hogy a debreczeni zsinat földig legyalázó szitkozódásain elijedt félénkebb lelkek ismét szabadon föllélekzettek. Az erdélyiek általános közbizalma megint Kolozsvár felé fordult. S fenn a Felföldön is csakhamar megmozdult a rideg, fagyos föld. Egri Lukács, most már lelkésztársai élén, megint nyíltan hirdetni kezdi Erdélyből hozott hitelveit. A megdöbbsent Luther-papok kezét fognak az üldöző kálvinistákkal, zsinatokat tartanak Szikszón is, Kassán is. Hogy könnyű legyen a fárasztó disputatio az elismert tekintélyű tudással, Egri elfogatják a lutheránus Schwendivel.¹ Katonák kopjája juttatja őket az óhajtott győzelemhez, de a lánczra vert apostol soha nekik a kívánt reversalist meg nem adta. A szintoly buzgón kényszergető kath. papok is kudarcot vallottak a halálra elszánt mártírral szemben. A magyar unitáriusok e dicső vértanuja 1573-ban senyvedt el a váradi püspök mélységes tömlöczében.²

¹ Balogh Ferencz örömmel látja, a csak haszonból kath. Miksa király mily szépen ír a lutheránus Schwendihez: „a vallás-ügyeket ~~nem lehet~~ karddal eldönteni, Krisztus másképp tanított“. (75. l.) De arról egy szót sem szól, miket írt Melius ugyanazon Schwendinek.

² Hat évi fogságát 1571-ig Szádváron, azután Jászóvárbán, Kassa mellett töltötte. Lásd Ráth György művét: Két kassai pap a XVI. században.

Erdélyben, a négy évig Kolozsvárt szolgált lelkész kedves emléket hagyott maga után. Üldöztetésének s kegyetlen fogságának hire élénk szánalmat költött fel mindenütt iránta. Melius szívtelen kánonjainak tudták fel az egész esetet. Maga Blandrata adta hírül 1568 elején a lengyeleknek, feldicsérvén a kitünőt apostolt. „Melius disputálta őt be Szádvárra“: „Most már süthetnek peccenyét benne“, — ily szúró megjegyzések keltek Dávid köréből még az (1569-ki) váradai zsinaton is. Maga a fejedelem is részvétellel értesült a kiváló tudós szomorú sorsáról, s haraggal tölt el szive az újabb „katholikusok“ (így nevezték jogtalanul Meliusék magokat) vakbuzgó embertelenségének láttára.

Az 1568. januáriusi tordai országgyűlés már felemelte tiltakozó erős szavát e Kálvin-féle eljárás ellen, s így hangzik az ott hozott végzésben a fejedelem és az ország nagyjainak közös ítélete, nyilván Dávid lelkének sugallatára:

„Minden helyökön a prédikátorok az evangeliumot prédikálják, hirdessék, kiki az ő értelme szerint... Ezért pedig *senki a superintendensek közül*, se egyebek, az prédikátorokat meg ne bánthassa. *Ne szidalmaztassék senki az religióért senkitől*, az előbbi constitutiók szerint. És nem engedtetik ez senkinek, hogy valakit fogsággal, avagy helyéből való priválással (kiűzés) fenyögessön az tanításért; mert *az hit Istennek ajándéka*, ez hallásból leszön, mely hallás Istennek ígéje által vagon“.¹

Ime a Dávid Ferencz nemes alakja a történelem legfényesebb lapján, nemes lelke szerint megvilágítva. Egy ezredév óta nem hangzott el törvényhozók ajkáról ily ragyogó kijelentés a szellemi művelődés fenséges voltának törvényes biztosítására. E felsugárzó fényes napnak meleg tündöklésével csak a XIX. század felvilágosultságának legderültebb fénye versenyezhet.

A kicsiny Erdély a renaissance tündéries hajnalcsillagától vezetve, az orthodoxia ködös sötétén keresztül immár negyedik század éve feljutott e legprotestánsabb, legevangeliumibb szellemű nyilatkozattal a legműveltebb európai államok díszes körébe.

¹ Erdélyi országgyűl. emlékek. II. 343.

Harcz a műveltség és nevelés eszményeért.

Ismeretes olvasóink előtt az a szokatlan hevességgel indúlt mozgalom, melyet a budapesti társadalomtudományi társaság a múlt évben a középiskola reformja érdekében indított. A mozgalom a társadalom legszélesebb rétegeire kiterjedt. Kérdőíveket bocsátottak ki elme- és idegorvosokhoz, egészségtanutatókhoz, országos képviselőkhöz, bírákhoz, művészekhez, egyetemi tanutatókhoz, a kiket meghívtak, hogy a feltett kérdésekre feleleteiket a társaság ülésein terjeszék elé. A kik ezt nem tették, írásba foglalva mondták el nézeteiket a mai középiskoláról és annak bajairól. A kérdések úgy voltak megszerkesztve, hogy a feleleteket szinte suggerálták az illetőknek. A panaszok, a vádak súlypontja a régi humanistikus irányra s így főképp a latinra esett. A vita nagy közönség jelenlétében folyt. A közönség legnagyobb része tanítató szülőköl állott. Csoda-e, ha minden előadó nagy és zajos tetszést aratott, mikor azt bizonyította, hogy ezt vagy azt a tantárgyat ki kell dobni a középiskolából? Ellenben kevesebb hatást ért el az, a ki valamely új tantárgyat kívánt felvételni a középiskola tanulmányi tervébe. Mert tervekben nem volt hiány. Minden ülés hozott egy-egy új tantervet, mindenki előállott valami újjal, csak a régi nem igen kellett senkinek.

E tárgyalásokon elhangzott beszédek egy része megjelent,¹ de a vita még nem fejeződött be. Oly nagy volt a vitára jelentkezetek száma, hogy a nyári időszakra meg kellett szakítani az üléseket s az előadások egy részét a társaság őszi és téli üléseire halasztani.

Alig csalódom, ha felteszem, hogy a társadalomtudományi társaság ez actiója volt közvetetlen oka annak a szaktanácskoz-

¹ A középiskola reformja. Vita a középiskolai kérdéstről. Rendezte a társadalomtudományi társaság. I. kt. Budapest, 1906.